

Тэкставасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак

Я.Я. ІВАНОЎ

Разглядаецца тэкставы характар афарыстычных адзінак на матэрыяле беларускай і рукай, а таксама польскай і англійскай моў. Здольнасць афарызма стварацца, існаваць і ўжывацца ў маўленні ў выглядзе асобнага (самастойнага) тэксту кваліфікавана як яго катэгарыяльная якасць – тэкставасць. Тэкставасць з'яўляецца факультатыўнай прыметай і не адносіцца да катэгарыяльна значных (вызначальных) прымет афарызма як лінгвістычнай адзінкі, аднак набывае ў ім адметны характар. Устаноўлена, што тэкставасць афарызма мае дзве ступені праяўлення – абсалютную (асобны тэкст) і адноснае (тэкст у тэксце). Найбольш прадуктыўнай формай існавання і ўжывання афарызма з'яўляецца «тэкст у тэксце». Прэцэдэнтныя афарызмы здольны ўжывацца як тэкст у тэксце ў імпліцытным выглядзе. Аказіянальныя афарызмы здольны вылучацца з аўтарскага маўлення ў выглядзе асобнага тэксту, аднак іх першапачатковы змест не абавязкова захоўваецца, а іх форма можа набываць варыятыўнасць.

Ключавыя словы: афарыстычная адзінка, лінгвістычная катэгорыя, катэгарыяльная прымета, тэкставасць, тэкст у тэксце.

The article deals with the textual character of aphoristic units on the material of Belarusian and Russian, as well as Polish and English. The ability of an aphorism to be created, to exist and be used in speech in the form of a separate (independent) text is qualified as its categorical quality – textuality. Textuality is an optional feature and does not refer to categorically significant (defining) signs of aphorism as a linguistic unit, but it acquires a distinctive character. It is established that the textuality of aphorism has two degrees of manifestation – absolute (separate text) and relative (text in text). The most productive form of existence and application of aphorism is the «text in text». Precedent aphorisms can be used as text in text in implicit manner. Occasional aphorisms are able to stand out from the author's speech in the form of a separate text, but their original content is not necessarily preserved, and their form may become varied.

Keywords: aphoristic unit, linguistic category, categorical sign, textuality, text in text.

Уводзіны. У сучасным мовазнаўстве афарызмы вывучаюцца як аб'ект лінгвістыкі тэксту, стылістыкі, фразеалогіі, парэміялогіі, лінгвакраіназнаўства [1], ствараюцца шырокія комплексныя лінгвістычныя апісанні афарызма як фразавыя тэксту (у рускай мове [2], украінскай мове [3]), як маўленчай і моўнай адзінкі (на матэрыяле беларускай мовы [4], рускай, польскай, англійскай, нямецкай моў [5], [6], [7]). Разам з тым агульнапрынятага лінгвістычнага разумення афарызма не сфарміравалася. Найбольш спрэчнымі з'яўляюцца спробы акрэсліць яго прыметы. Так, у вызначэнні афарызма выкарыстоўваюцца паняцці «лаканічны», «арыгінальны», «глыбокі», «дасканалы», «яскаравы», «трапны» і да т. п., якія не з'яўляюцца ўласна мовазнаўчымі [4, с. 28]. У апошні час акрэслілася тэндэнцыя да пошуку адной вызначальнай уласцівасці (прыметы) афарызма, на падставе якой можна было б аб'яднаць усе тыя разнастайныя паводле зместу і формы выразы, якія звычайна называюцца «афарызмы», у адну катэгорыю адзінак. У якасці такой прыметы прапануецца ідыяматычнасць [8], «выслоўнасць» (прыналежнасць да маўленчага жанру выслоўяў) [9], «канцэптуальнасць» (адлюстраванне на больш актуальных для носьбітаў мовы паняццяў-«канцэптаў») [2, с. 27], пашпартызаванасць (вядомасць носьбітам мовы яго аўтара) [2, с. 29–30], узнаўляльнасць [10] ці інш. Аднак усе названыя прыметы ўласцівы не толькі афарызмам, але і многім іншым відам выказванняў, што не зважае паняцце афарызма да асобнай лінгвістычнай катэгорыі, а наадварот, пашырае яго да любога выказвання, якое з'яўляецца ідыяматычным, пашпартызаваным, узнаўляльным і г. д.

Неакрэсленасць лінгвістычнага паняцця афарызма абумоўлівае яго вызначэнне ad hoc, калі даследчык разумее афарызм так, як гэта больш адпавядае індывідуальнай парадыгме лінгвістычных і філалагічных ведаў, а таксама таму моўнаму матэрыялу, які ў дадзеным выпадку аналізуецца. Зразумела, што гэта прама ўплывае не толькі на рэпрэзентацыйнасць, але і на ступень верыфікаванасці вынікаў мовазнаўчага вывучэння афарызма. Таму найбольш актуальнай праблемай лінгвістыкі афарызма з'яўляецца вызначэнне і апісанне яго катэгарыяльных прымет як аб'екта мовазнаўства.

У папярэднім даследаванні [11] быў прапанаваны і ў агульных рысах абгрунтаваны шэраг уласна лінгвістычных прымет афарызма як спецыфічнай катэгорыі звышслоўных адзінак. Адною з такіх прымет мэтазгодна лічыць тэкставасць, якая ў дачыненні да афарызма патрабуе асобнага вывучэння свайго праяўлення.

Мэта даследавання – вызначыць і апісаць спецыфічныя характарыстыкі тэкставасці як уласна лінгвістычнай прыметы афарызма ў аспекце яго разумення як асобнай катэгорыі звышслоўных адзінак.

Матэрыялы і метады. Метадалагічнай асновай вызначэння і апісання лінгвістычных прымет афарызма з’яўляецца яго разуменне, па-першае, як асобнай катэгорыі звышслоўных адзінак, па другое, як складанага аб’екта, што на падставе ўласцівых яму розных прымет можа ўтвараць больш аднаго мноства з іншымі блізкімі яму па сваіх структурных і функцыянальных уласцівасцях аб’ектамі (прыказкамі, крылатымі выразамі, літаратурнымі выслоўямі, спантанымі выказваннямі ў гутарковай мове, тэкстамі масавай камунікацыі і інш.). Пры вызначэнні і апісанні прымет афарызма як асобнай катэгорыі лінгвістычных адзінак мэтазгодна выкарыстоўваць камбінаваныя дэдуктыўны і індуктыўны метады, сінтэз і аналіз лінгвістычных фактаў (на матэрыяле розных моў і разнастайных форм іх існавання) [4, с. 7]. Пры апісанні тэкставасці як катэгарыяльнай прыметы афарызма выкарыстаны прыёмы лінгвістычнага аналізу тэксту, кантэкстнага аналізу.

Фактычны матэрыял даследавання складаюць афарыстычныя адзінкі беларускай, рускай, польскай і англійскай моў, атрыманыя паводле выбаркі з літаратурных тэкстаў, жывой гутарковай мовы, лексікаграфічных крыніц (усяго больш за 12000 адзінак, амаль прапарцыянальна прадстаўленыя ў чатырох мовах), адлюстраваныя ў падрыхтаваных аўтарам слоўніках [12], [13], [14], [15], [16] і слоўнікавых матэрыялах [17], [18], а таксама ў шэрагу іншых афараграфічных крыніц [19], [20].

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне. Да лінгвістычна рэлевантных прымет афарызма (г. зн. такіх, што характарызуюць яго як прадукт маўленча-мысленчай дзейнасці) мэтазгодна адносяць звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць, намінацыйнасць, дыскурсіўную самастойнасць, тэкставасць (ужыванне як асобнага тэксту), узнаўляльнасць, устойлівасць, ідыяматычнасць [11]. Названыя прыметы можна размежаваць на аблігаторныя (што ўласцівы ўсім афарызмам) і факультатывныя (што ўласцівы афарызмам толькі пэўных разнавіднасцей [4, с. 82]), катэгарыяльна вызначальныя (што ўласцівы толькі афарызмам) і катэгарыяльна агульныя (што ўласцівы як афарызмам, так і іншым катэгорыям звышслоўных адзінак). На падставе акрэсленых прымет афарызма можна вызначыць паняцце афарыстычных адзінак як лінгвістычнай катэгорыі. Афарыстычныя адзінкі (афарызмы) ва ўласна лінгвістычным разуменні – гэта аднафразавыя, намінацыйныя, дыскурсіўна самастойныя, пераважна звышслоўныя, узнаўляльныя, устойлівыя адзінкі, якім могуць быць уласцівы ідыяматычнасць і ўжыванне як асобнага тэксту, і якія адрозніваюцца ад усіх іншых звышслоўных адзінак катэгарыяльна вызначальнай прыметай – адметнай (універсальнай) абагульненасцю зместу [11, с. 84].

У выніку даследавання ўстаноўлена, што здольнасць афарызма стварацца, існаваць і ўжывацца ў выглядзе асобнага тэксту мэтазгодна разглядаць у межах адной якасці – тэкставасці. З гэтай здольнасці афарызма вынікаюць яшчэ дзве яго ўласцівасці, па-першае, ужывацца як тэкст у тэксце ў форме структурна і сэнсава аўтаномнай рэплікі (або цытаты), а па-другое, вылучацца з кантэксту ў форме асобнага тэксту. Тэкставасць як прымета афарызмаў маніфестуе іх уласцівасць ужывацца ў нейтральнай пазіцыі, якую можна размежаваць на абсалютна нейтральную (незалежную ад маўлення цалкам) і на адносна нейтральную (зместава і структурна незалежную ў маўленні). У адпаведнасці з гэтым тэкставасць як прымета афарызма мае дзве ступені праяўлення – абсалютную і адносную.

Стварэнне і існаванне афарызма ў выглядзе асобнага тэксту (абсалютнае праяўленне прыметы тэкставасці) з’яўляюцца яго найбольш раннімі вядомымі формамі функцыянавання ў пісьмовым маўленні. Адзін з першых пісьмовых прававых помнікаў «Кодэкс Хамурані» (фр. «Code de Hammurabi») у Старажытным Вавілоне (збор законаў, высечаны каля 1750 да н. э. на базальтавым слупе) складаўся з 282 кароткіх абагульненых выслоўяў. Еўрапейская даантычная філасофія VII–VI ст. да н. э. выкладалася пераважна ў форме афарыстычных фраз (напрыклад, гномы перадфіласофскай традыцыі Старажытнай Грэцыі) і інш.

Найвышэйшы росквіт афарызм як асобны тэкст набыў у еўрапейскай публіцыстычнай і мастацкай літаратуры, пачынаючы з першай класічнай кнігі афарызмаў «*Oraculo Manual, y Arte de Prudencia. Sacada de los Aforismos Quese Discurre En las obras de Lorenzo Gracian*» (1647) Б. Грасіяна і заканчваючы сусветна вядомымі кнігамі афарызмаў «*Myśli nieuczesane*» (1957) і «*Nowe myśli nieuczesane*» (1966) С.Е. Леца. Стварэнне і існаванне афарызмаў у форме асобных тэкстаў застаецца актуальным да сённяшняга дня ў большасці функцыянальна-стылістычных разнавіднасцей літаратурнай мовы, аднак страціла ў цяперашні час свой элітарны характар і ўсё больш рэалізуецца ў гутарковай мове праз пісьмовую электронную камунікацыю (у сацыяльных сетках, на форумах, у чатах, блогах, групах і г. д.).

Ужыванне як тэксту ў тэксце (адноснае праяўленне прыметы тэкставасці) у форме структурна і сэнсава аўтаномнай рэплікі (цытаты) вельмі прадуктыўны спосаб функцыянавання афарызмаў, які вядомы з самых першых пісьмовых помнікаў, рэалізуецца на ўсіх узроўнях будовы пісьмовага тэксту, ва ўсіх разнавіднасцях і большасці жанраў вуснага маўлення, а таксама ў вусна-пісьмовых тэкстах (у сферы інтэрнэт-камунікацыі). У пісьмовых тэкстах ужыванне афарызмаў як тэксту ў тэксце размяжоўваецца на два тыпы: знешнеструктурны (загалавак, эпіграф, уводная фраза, апошняя фраза) і ўнутранаструктурны (функцыянальна незамацаваная фраза). У вусным маўленні ўжыванне афарызма як тэксту ў тэксце дыферэнцыруецца таксама на два тыпы: як асобная рэпліка ў дыялогу і як функцыянальна незамацаваная фраза ў маналогу. Фармальнымі паказчыкамі ўжывання афарызма як тэксту ў тэксце ў выглядзе функцыянальна незамацаванай фразы з'яўляецца акрамя яе структурнай і сэнсавай аўтаномнасці яшчэ і мова арыгіналу (іншамоўныя ўкраіны), дыскурсіўныя маркеры інтэртэксту (уводныя словы ці згадкі ў тэксце, якія змяшчаюць інфармацыю пра паходжанне і/або аўтара афарызма як асобнага тэксту), а ў пісьмовым тэксце афармленне афарызма як дакладнай цытаты, выкарыстанне розных параграфемных (пераважна супраграфемных і тапаграфемных) сродкаў увядзення афарызма ў кантэкст і г. д. Напр.: «**Апетым прыходзіць у час яды**». *А ў мяне вельмі часта думанне пачынаецца над паперай. Вучуся пісаць, як калісьці пісаў, – для сябе.* (Я. Брыль); *Мужчыны ўсе тут загудзелі, Ды дружна так яны населі, Што Ганна тройчы прыгубіла І чарку ўсю перакуліла. – Ну, во гэтак, малайчына, Хай будзе ж добрая часіна! – Ой, буду п'яна – ашаломіць. – Касцей гарэлка не паломіць! – Крычыць Базыль.* (Я. Колас); руск. *Береги честь смолоду (пословица)* (эпіграф да аповесці А.С. Пушкіна «Капитанская дочка»); *Логические требования голого ума непременно так или иначе достигают своих, в данную минуту крайних, пределов и непременно поэтому укладываются в известные формы, известные теории. Прилагаемые к быстротекущей жизни, формы эти оказываются несостоятельными чуть что не в самую минуту своего рождения, потому что ведь они сами в сущности суть не что иное, как результаты сознанный, т. е. прошедшей жизни, и к ним как нельзя более прилагается глубокий стих из глубокого стихотворения Тютчева «Silentium!» – Мысль изреченная есть ложь...* (А.А. Григорьев); *Эта деятельность, сколько я мог судить по фактам, была не бесплодна, по крайней мере, отрицательно; и я ни за что ее не брошу, потому что – черт ее знает – может быть, она принесет на основании пословицы «gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo» (авось либо хоть этой старой пословицы переводить не надо?) и своего рода положительную пользу.* (А.А. Григорьев); польск. *Powiedział Heraklit: «Pania rhei». Rzecz Kowalskides: «Cholera!» Zauważyl krytyk: «Konkurowali ze sobą w zwięzłości epigramatycznej».* (S.J. Lec); англ. *All's Well That Ends Well (W. Shakespeare)* (назва п'есы); *Measure for Measure (W. Shakespeare)* (назва п'есы); *A delivery boy was trying to enter a yard with some bundles but stopped at the gate because of a vicious, barking dog on the other side. «Oh, come on in,» encouraged the owner from a window. «You know the old proverb: 'A barking dog never bites'...» «Yeah, I know the proverb,» admitted the boy, «and you know the proverb. But what worries me is, does the dog know the proverb?»* (E. Esar) і да т. п.

Ужыванне афарызма як тэксту ў тэксце можа быць і імпліцытным, але толькі ў тых выпадках, калі афарызм як асобны тэкст з'яўляецца прэцэдэнтным (паводле Ю.М. Каравулава), г. зн. вядомым удзельнікам маўленчага акту і шырокаму колу носьбітаў мовы, уключаючы папярэднікаў і сучаснікаў, дзякуючы сваёй хрэстаматыйнасці,

пазнавальнай актуальнасці і запатрабаванасці, узнаўляльнасці і г. д. Пры імпліцытным ужыванні афарызма як прэцэдэнтнага тэксту ў маўленні актуалізуецца яго структурны кампанент (прэцэдэнтны феномен), які адсылае слухача (чытача) да арыгіналу. У якасці прэцэдэнтных феноменаў звычайна выкарыстоўваюцца пачатковыя структурныя часткі або першыя па парадку словы афарызма, а таксама асобныя словы ці спалучэнні слоў з яго лексічнага складу, якія з'яўляюцца найбольш запамінальнымі, адлюстроўваюць асноўныя яго (ключавыя) паняцці ці вобразы, утвараюць сталыя асацыяцыі ў фонавых ведах моўнікаў, напр.: – *А людзям нашым няважна жылося да рэвалюцыі. Рэвалюцыя была вельмі патрэбна. Цар Мікалай – ён быў дурны, дурнейшы яшчэ за Хрушчова... – Такі vox populi – увосень шэсцьдзесят трэцяга.* (Я. Брыль) – лац. *Vox populi – vox dei* (афарызм англасаксонскага багаслова Флака Альбіна Алкуіна, каля 732–804); руск. *Обратились к древнему миру, к его искусству чувствовалась симпатия; хотели усвоить его зодчество, ясное, открытое, как чело юноши, гармоничное, «как остывшая музыка».* (А.И. Герцен) – *Архитектура – застывшая музыка* (И.В. Гёте); польск. *Co może powstać z niczego? Prowokacja* (S.J. Lec) – *Nic nie powstaje z niczego* (Lukrecjusz, «O naturze wszechrzeczy», I, 265–266); англ. *There are good excuses, particularly good bogus excuses, for the «never,» but there is seldom an acceptable one for the «late.»* (G.J. Nathan) – *Better late than never* (proverb) і да т. п.

Пры ўжыванні афарызма як тэксту ў тэксце трэба асобна адрозніваць выкарыстанне афарыстычнай фразы як неабходнага элемента структуры і кампазіцыі малых літаратурных і фальклорных жанравых форм – апафегмы, хрыі, велерызма, анекдота і г. д., калі змест афарызма з'яўляецца неад'емнай часткай зместу такіх малых тэкстаў, іх сэнсавым цэнтрам, без якога гэтыя малыя тэксты не могуць існаваць. Такую разнавіднасць ужывання афарызма як тэксту ў тэксце можна кваліфікаваць як жанрава дэтэрмінаваную.

Вылучацца з маўлення ў форме асобнага тэксту (адноснае праўленне прыметы тэкставасці) можа любы афарызм – як той, што спараджаецца, так і той, што рэгулярна ўзнаўляецца ў маўленні, як дыскурсіўна адасоблены, так і структурна і сэнсава зменены (мадыфікаваны) у кантэксце, як зместава аўтаномны, так і з кантэкстуальна абумоўленым сэнсам. Менавіта дзякуючы гэтаму складаюцца зборнікі літаратурных афарызмаў, прыказак, дзе маўленчыя і моўныя адзінкі штучна зафіксаваны ў выглядзе асобных тэкстаў. Адным з першых вядомых пісьмовых зборнікаў літаратурных афарызмаў з'яўляюцца «*Menandri sententiae*» – зборнік вершаваных выслоўяў, выбраных Менадрам (каля 343 – каля 291 да н. э.) з твораў старажытнагрэчаскіх драматургаў V–IV стст. да н. э. (зборнік карыстаўся вялікай папулярнасцю ў антычным свеце і сярэднявечнай Еўропе, быў перакладзены ў свой час і на стараславянскую мову).

Пры вылучэнні з маўлення ў выглядзе асобнага тэксту ўстойлівых ці сэнсава кантэкстуальна абумоўленых афарызмаў іх сэнс можа даволі істотна адрознівацца ад пачатковага. Гэта не супярэчыць як самой магчымасці, так і рэпрэзентагійнасці такога вылучэння, паколькі змяненні сэнсу хоць і могуць быць дастаткова істотнымі, але не ўплываюць на прамы змест вылучаных з маўлення афарызмаў, які застаецца нязменным. Напр.: *Пан не мае спагадання* (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм захоўвае свой агульны змест, але набывае значна шырэйшы сэнс, чым у тэксце-крыніцы – ‘Пан не мае спагадання ўвогуле да ўсіх залежных ад яго людзей, а не толькі да тых, хто на яго працуе’), параўн.: *Няўжо ж і век прабыць слугою І чуць пагрозу над сабою, Што пан у кожную хвіліну Цябе пагоніць, як скаціну? Пагоніць вон без разважання, Бо пан не мае спагадання, Што трэба жыць з сям'ёй на свеце, Што ты, як рыба тая ў сеці, Не маеш волі, ні разгону, Што ты не чуеш жыцця звону, Што гэты свет табе завязан І шлях прасторны твой заказан.* (Я. Колас). Або: руск. *Мысль изреченная есть ложь* (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм захоўвае свой агульны змест, але супярэчыць здароваму сэнсу, што нейтралізуецца ў тэксце-крыніцы, дзе паведамляецца пра немагчымасць выказаць словамі багаты свет пачуццяў і думак асобы), параўн.: *Как сердцу высказать себя? Другому как понять тебя? Поймет ли он, чем ты живешь? Мысль изреченная есть ложь.* (Ф.И. Тютчев) і да т. п. Пры вылучэнні з аўтарскага кантэксту афарызмаў з пераноснай матывіроўкай агульнага зместу ці зместу асобных кампанентаў такія афарызмы патрабуюць спецыяльнага тлумачэння або сталай

асацыяцыі з тэкстам-крыніцай, без чаго ўспрымаюцца або ў зусім іншым сэнсе, або як увогуле бессэнсоўныя. Напр.: *Падатак кожнай дай часіне* (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм са словазлучэннем у пераносным значэнні *падатак даць*, набывае іншы агульны сэнс, чым у тэксе-крыніцы, дзе *падатак даць* азначае 'быць гатовым на ўсё', паводле наступнай пасля афарызма фразы), параўн.: *Ну, што ж, Антось, здароў будзь, браце! Няхай дае бог лад у хаце, Дабра, прыбытку прыспарае, Каб у хляве ды ўсё пладзілася, Каб жыта ў полі каласілася, Няхай раяцца добра пчолы, І самі будзем мы вясёлы; За год дай божа дачакаць Здаровым новы год спаткаць. – Дай божа! – дзядзька адазваўся І сам з прамовай зварачаўся, П'ючы цяпер да гаспадыні, – Падатак кожнай дай часіне, На ўсё гатовы ў кожным часе. (Я. Колас). Або: руск. *Дважды два – стеариновая свечка* (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм, які набыў крылатасць [21, с. 95], мае парадаксальны прамы сэнс і для разумення свайго пераноснага значэння 'У жанчын адсутнічае лагічнасць мыслення', павінен устойліва асацыявацца са зместам тэксту-крыніцы), параўн.: *Мужчина может, например, сказать, что дважды два не четыре, а пять или три с половиною; а женщина скажет, что дважды два – стеариновая свечка.* (И.С. Тургенев) і да т. п.*

Трэба адзначыць, што змяненні сэнсу прыказак пры іх вылучэнні з маўлення як асобных тэкстаў могуць быць не менш істотнымі, чым змяненні сэнсу літаратурных афарызмаў пры вылучэнні з індывідуальна-аўтарскага кантэксту. Напр.: *Будзе (Прыйдзе) і на крапіву мароз* – прыказка зафіксавана ў бескантэкставых парэміяграфічных крыніцах [22, s. 152], [23, с. 138], у якіх успрымаецца ў пераносным сэнсе (паколькі ў прамым не выяўляе эмпірычнай каштоўнасці), аднак у маўленні рэгулярна ўжываецца як у пераносным сэнсе ('Дачакаецца хто-н. пакарання; кажуць з упэўненасцю пра непазбежнасць адплаты, пакарання' [24, с. 100]), так і ў прамым значэнні (разам з іншымі народнымі выслоўямі пра крапіву-жыгучку), параўн.: *Пра тую нязвычайную расліну Марыля ўжо забылася. Урэшце яна такі выскачыла на дарожку. – Ой, настрыкала, ой, пачэ! Ды жаліцца няма каму. Тым больш, што і гневацца няма на каго: сама запрапанавала зняць панчохі. Сымон пажартаваў: – Колькі разоў табе казалі: ад жыгучкі трымай далей ручкі!.. – Нічога, Марылька! – пашкадаваў яе Адам. – «Прыйдзе і на крапіву мароз!» (У. Дубоўка) і да т. п.*

Пры вылучэнні з маўлення ў якасці асобных тэкстаў тых афарызмаў, якія структурна і сэнсава зменены, мадыфікаваны ў кантэксце, рэканструкцыя іх нейтральнай формы нярэдка можа быць варыятыўнай (што не заўсёды дазваляе абсалютна адназначна аднавіць форму афарызма па-за кантэкстам, але не супярэчыць магчымасці рэканструкцыі нейтральнай формы тых афарызмаў, якія структурна і сэнсава зменены, мадыфікаваны ў кантэксце). Напр.: *Геніі і таленты не вельмі часта нараджаюцца сярод людзей* або *Геніі і таленты сярод людзей нараджаюцца не вельмі часта* або *Не вельмі часта сярод людзей нараджаюцца геніі і таленты* або *Не вельмі часта геніі і таленты нараджаюцца сярод людзей* або *Сярод людзей не вельмі часта нараджаюцца геніі і таленты* або *Сярод людзей геніі і таленты нараджаюцца не вельмі часта* і г. д. (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм можна аднолькава паспяхова рэканструюваць у некалькіх варыянтах), параўн.: *То ж гэтка Лэдзі нараджаюцца не вельмі часта сярод сабак, як геніі і таленты сярод людзей* (М. Гарэцкі). Або: руск. *<Если (Когда)> жить нечем, и сну будешь рад* або *И сну будешь рад, если (когда) жить нечем* і г. д. (вылучаны з аўтарскага кантэксту афарызм можна аднолькава паспяхова рэканструюваць у некалькіх варыянтах), параўн.: *Фёкла Степановна зазевала, закрывая рот большой работящей рукой: – А я... век свой прожила. Мужика у меня убили на царской войне, жить нечем, и сну будешь рада* (А.П. Платонов) і да т. п.

Якасць тэкставасці (здольнасці ўжывацца ў выглядзе асобнага тэксту) уласціва не ўсім афарыстычным адзінкам, паколькі многія аказіянальныя афарызмы, якія спараджаюцца ў маўленні, а не ствараюцца як асобныя тэксты, немагчыма вылучыць з аўтарскага кантэксту без істотнага змянення іх сэнсу (пры гэтым такія афарызмы не страчваюць сваёй самастойнасці, здольны і разумецца, і ўжывацца як незалежна ад іншых фраз у аўтарскім кантэксце, так і ўвогуле па-за ім). Таму тэкставасць афарызма адносіцца да яго факультатыўных лінгвістычных прымет.

Уласцівая афарызму якасць тэкставасці абумоўлена яго дыскурсіўнай самастойнасцю – здольнасцю захоўваць пры ўжыванні ў любых відах дыскурсу нязменнасць формы і зместу, а таксама функцыянальную незалежнасць ад кантэксту ў структурным і зместавым плане.

У сувязі з вызначэннем тэкставасці (ужывальнасці ў выглядзе асобнага тэксту) як адной з прымет афарызма паўстаюць праблемы яго суадносін з іншымі малымі тэкставымі формамі, а таксама апісання семантычнай спецыфікі афарызма, яго структуры ў маўленні і яго функцый як лінгвістычнай адзінкі, што з'яўляецца прадметам далейшых даследаванняў.

Заклучэнне. Здольнасць афарызма стварацца, існаваць і ўжывацца ў выглядзе асобнага тэксту можна кваліфікаваць як тэкставасць. Тэкставасць мэтазгодна разглядаць як уласна лінгвістычную ўласцівасць афарызма, што з'яўляецца яго факультатыўнай прыметай як катэгорыі звышслоўных адзінак і прама і непасрэдна абумоўлена такой аблігаторнай прыметай афарыстычных адзінак, як дыскурсіўная самастойнасць. Тэкставасць не адносіцца да катэгарыяльна значных (вызначальных) прымет афарызма, аднак набывае ў ім адметны характар.

Уласцівая афарызму якасць тэкставасці дэтэрмінуе яго ўласцівасць ужывацца ў нейтральнай пазіцыі, якую можна размежаваць на абсалютна нейтральную (незалежную ад маўлення цалкам) і на адносна нейтральную (зместава і структурна незалежную ў маўленні). У адпаведнасці з гэтым тэкставасць як прымета афарызма мае дзве ступені праяўлення – абсалютную і адносную. Стварэнне і існаванне афарызма ў выглядзе асобнага тэксту (абсалютнае праяўленне прыметы тэкставасці) з'яўляецца яго найбольш ранняй вядомай формай функцыянавання ў пісьмовым маўленні, якая ў наш час захавала сваю актуальнасць, але страціла элітарны (літаратурна-мастацкі) характар. Ужыванне афарызма як тэксту ў тэксце (адноснае праяўленне прыметы тэкставасці) у форме структурна і сэнсава аўтаномнай рэплікі (цытаты) з'яўляецца сёння найбольш прадуктыўнай формай яго існавання. Ужыванне афарызма як тэксту ў тэксце можа быць і імпліцытным, але толькі ў выпадках, калі афарызм з'яўляецца прэцэдэнтным тэкстам. Вылучацца з маўлення ў форме асобнага тэксту (адноснае праяўленне прыметы тэкставасці) можа любы афарызм – як той, што спараджаецца, так і той, што рэгулярна ўзнаўляецца ў маўленні, як дыскурсіўна адасоблены, так і структурна і сэнсава зменены (мадыфікаваны) у кантэксце, як зместава аўтаномны, так і з кантэкстуальна абумоўленым сэнсам. Пры вылучэнні з маўлення змест і форма афарыстычных адзінак можа істотна адрознівацца ў кантэксце і па-за яго межамі, набываць варыятыўны характар, што аднак не абмяжоўвае магчымасці існавання афарызма ў выглядзе асобнага тэксту.

Літаратура

1. Иванов, Е.Е. Лингвистика афоризма / Е.Е. Иванов. – Минск : Вышэйшая школа, 2018. – 304 с.
2. Королькова, А.В. Русская афористика / А.В. Королькова. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 344 с.
3. Шарманова, Н.М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н.М. Шарманова. – Кривой Рог, 2005. – 217 с.
4. Іваноў, Я.Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2017. – 208 с.
5. Иванов, Е.Е. Лингвистика афоризма / Е.Е. Иванов. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2016. – 156 с.
6. Іваноў, Я.Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
7. Іваноў, Я.Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
8. Леванюк, А.Я. Лексіка-граматычныя і семантыка-стылістычныя асаблівасці беларускага паэтычнага афарызма : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А.Я. Леванюк ; Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск, 2002. – 19 с.
9. Назаранка, Ю.В. Выслоўе ў мове твораў Якуба Коласа : камунікацыйна-маўленчы статус, класіфікацыя, моўна-стылістычныя асаблівасці : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Ю.В. Назаранка ; Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск, 2003. – 21 с.
10. Мечковская, Н.Б. Жанры афористики и градация высказываний по степени идиоматичности / Н.Б. Мечковская // Жанры речи. – 2009. – Вып. 6. – С. 79–111.
11. Іваноў, Я.Я. Лінгвістычныя прыметы афарыстычных адзінак / Я.Я. Іваноў // Ученые записки ВГУ им. П.М. Машерова. – 2018. – Т. 27. – С. 78–84.

12. Іваноў, Я.Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2011. – 164 с.
13. Словарь афоризмов и цитат из польской литературы XVI–XX веков = Słownik aforyzmów a cytatów z literatury polskiej od XVI do XX wieku / под ред. Е.Е. Иванова. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2005. – 104 с.
14. Иванов, Е.Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е.Е. Иванов, В.М. Мокненко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2007. – 242 с.
15. Іваноў, Я.Я. Польшка-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / Я.Я. Іваноў, С.Ф. Иванова ; прад. і ўступ. арт. Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – 192 с.
16. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / пад рэд. Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2009. – 240 с.
17. Іваноў, Я.Я. Афарыстыка мовы мастацкага твора. Паэма Якуба Коласа «Новая зямля»: лексікаграфічны аспект / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 84 с.
18. Иванов, Е.Е. Английские пословицы: из литературы и в литературе: этимология, функционирование, варианты = English Proverbs: from Literary Texts, in Literary Texts: Etymology, Usage, Variability / Е.Е. Иванов, Ю.А. Петрушевская. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2016. – 76 с.
19. Гаўрош, Н.В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В. Гаўрош, Н.М. Няжковіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 2012. – 638 с.
20. Леванюк, А.Я. Майстры кажучь...: беларускія літаратурныя афарыстычныя выслоўі : слоўнік афарызмаў / А.Я. Леванюк. – Брэст : БрДУ імя А.С. Пушкіна, 2010. – 161 с.
21. Ашукин, Н.С. Крылатые слова / Н.С. Ашукин, М.Г. Ашукина. – 4-е изд., доп. – М. : Худ. литература, 1987. – 528 с.
22. Federowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905 : I–IV т. / M. Federowski. – Warszawa : Towarzystwo naukowe Warszawskie, 1935. – Т. IV. – XVIII, 490 s.
23. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М.Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.
24. Лепешаў, І.Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І.Я. Лепешаў, М.А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2011. – 695 с.

Могилевский государственный
университет им. А.А. Кулешова

Поступила в редакцию 17.03.2019